

УДК:369:332.14.

О.А. Агарков

Перспективи соціального страхування в Україні: регіональний аспект

У статті розглянуто теоретичні аспекти соціального страхування як складової системи соціального захисту населення, надано характеристику основних видів соціального страхування. Наведено результати соціологічного дослідження щодо системи соціального страхування в Запорізькому регіоні та визначено напрями і перспективи розвитку соціального страхування в Україні.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні гарантії, соціальне страхування, соціальний ризик, соціальне партнерство.

This article deals with theoretical aspects of social insurance as a constituent of social protection; the main types of social insurance have been specified. The article presents the results of sociological research of the social insurance system in Zaporozhye region, and it also identifies trends and prospects for the development of social insurance in Ukraine.

Keywords: social protection, social guarantees, social security, social risk, social partnership.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку та формування ринкових відносин одним із найголовніших напрямів діяльності нашої держави є вирішення питань соціального страхування як основи соціального забезпечення її громадян. Конституцією Україну проголошено як соціальну державу, тобто її соціальна політика повинна спрямовуватись на створення належних умов для достойного рівня життя і вільного розвитку особистості. Соціальне страхування як складова частина соціального захисту населення відіграє значну роль у житті громадян України, особливо тих, хто втратили можливість забезпечувати себе самостійно. Проте остаточного вигляду система соціального страхування ще не отримала і перебуває у процесі постійного реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та теоретичні питання сутності, змісту, закономірностей розвитку соціального захисту та реалізації соціальної політики в період становлення незалежності України розробляли провідні вітчизняні вчені: А. Андрющенко, В. Бакіров, Ю. Бауман, І. Бондар, С. Войтович, В. Ворона, В. Городяненко, М. Долішній, А. Крупник, Н. Паніна, М. Шульга, І. Сирота, В. Соболев, В. Тарасенко, О. Якуба та ін. Питання правового регулювання складових системи соціального захисту українських громадян і право соціального забезпечення України розглядалися в дослідженнях О. Басай, О. Лавріненка, В. Руденка, В. Рудик, В. Стрепка, І. Ярошенка. Тематика соціального страхування була розглянута у працях Л. Васечка, О. Губар, В. Закревського, О. Мельника, В. Столярова, А. Шафоростова. Різні аспекти соціального страхування досліджено у працях вітчизняних і російських вчених Е. Лібанової, І. Гнибіденка, В. Папієва, В. Новікова та ін. Проте теоретичних і практичних досліджень соці-

ального страхування в транзитивному суспільстві ще недостатньо.

Тема реформування соціального страхування надзвичайно актуальна, але їй у вітчизняних дослідженнях приділено недостатньо уваги, тому існує необхідність подальшого обґрунтування напрямів реформування системи соціального страхування в Україні в умовах економічної кризи.

Соціальне страхування як складова системи соціального захисту населення виступає як показник розвитку рис соціальної держави та добробуту її громадян. Україна постає перед складною проблемою формування системи соціального страхування, яка була б конкурентоспроможною в сучасному глобалізованому світі перед викликами лібералізації соціальної сфери і впливом ринкових відносин у системі соціального забезпечення. Тому постає питання про визначення напрямів реформування існуючої системи соціального страхування, що передбачає в першу чергу виявлення у ній основних проблем, серед яких можна виділити: економічні проблеми (фінансування, розподіл і перерозподіл коштів); адміністративні проблеми (система управління, кадровий потенціал); проблеми в законодавчому забезпеченні; соціально-психологічні проблеми (ставлення населення до діяльності установ соціального страхування, відношення державних службовців до клієнтів страхових фондів, рівень довіри до установ соціального страхування тощо). Усе це і актуалізує тему даного дослідження.

Мета дослідження: визначення особливостей стану і перспектив розвитку соціального страхування в Україні на прикладі Запорізького регіону.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1. "Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 14.01.1998 №16/98-ВР [3], загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності,

---

Агарков Олег Анатолійович, доктор політичних наук, кандидат соціологічних наук, доцент, Запорізький національний технічний університет (Запоріжжя).

© Агарков О.А., 2013

втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Відомий вітчизняний фахівець у сфері соціального страхування початку ХХ ст. М. Вігдорчик визначає соціальне страхування як особливу форму організованої взаємодопомоги, при якій ризик відомого нещастя враховується заздалегідь, а пов'язані з цим ризиком матеріальні збитки розподіляються між усіма учасниками установи [1].

Соціальне страхування як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення у старості, у разі захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, у разі безробіття, підтримки материнства і дитинства в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо визначає І. Кичко [4]. На думку А. Загороднього, соціальне страхування – це гарантована державою система матеріальної компенсації громадян у разі тимчасової втрати працездатності, при досягненні похилого віку, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурно-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування [2]. В. Плиса розглядає соціальне страхування як найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків [6].

Отже, соціальне страхування можна представити як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, що зможе діяти з найвищою ефективністю, якщо буде всеохоплюючою як з боку охоплення нею населення, так і з боку покриття ризиків; визначення та створення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян і формування органів управління всіх рівнів, інститутів, соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припустимого рівня життя населення [5].

Принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування визначені Законом України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 14.01.1998 №16/98-ВР [3]. Законом обумовлено встановлення п'яти видів соціального страхування:

- 1) пенсійне страхування;
- 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- 3) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

- 4) страхування на випадок безробіття;
- 5) медичне страхування.

На даний час в Україні функціонує чотири із п'яти вказаних видів (відсутня лише система загальнообов'язкового державного медичного страхування населення).

Для вивчення особливостей стану системи соціального страхування було проведено соціологічне опитування (анкетування) серед мешканців м. Запоріжжя (від 18 років і старше), в якому взяли участь 200 респондентів. Вибірка квотна.

Результати визначення ступеня задоволеності діючою системою соціального страхування респондентів представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Задоволеність системою соціального страхування

Вид соціального страхування	Оцінка задоволеності (%)				
	1	2	3	4	5
Пенсійне страхування	16	30	34	15	3
Медичне страхування	24	35	28	9	1
Страхування від безробіття	20	35	31	7	2
Страхування у випадку тимчасової непрацездатності	17	31	32	12	3
Страхування у випадку вагітності і пологів	11	22	31	23	8
Страхування у випадках здійснення догляду за дитиною	14	23	32	19	8
Страхування від нещасного випадку на виробництві	12	25	35	18	4

Майже всіма видами соціального страхування незадоволені більше третини респондентів, що свідчить про недосконалість системи страхування в Україні.

Окремо було проаналізовано рівень задоволеності серед респондентів залежно від отримання соціальної допомоги. Причому серед тих, хто отримує допомогу, більшість респондентів віком від 50 років і старше, тобто пенсіонери; серед тих, хто не отримує соціальну допомогу – люди віком до 50 років, робочі, службовці, робітники державної сфери, студенти. Результати представлені в табл. 2.

Важливим компонентом організування системи соціального страхування має стати інформаційна робота серед населення, яка на сьогоднішній день, на жаль, недостатньо ефективна. Як наслідок спостерігається непоінформованість населення про можливості отримання соціальних послуг у сфері соціального страхування. Так, за результатами дослідження, 40% респондентів оцінили власний рівень поінформованості про діяльність установ соціального страхування як низький, 44% – як середній, 12% взагалі нічого не знають про їхню діяльність.

Про те, в яку організацію необхідно звернутися, респонденти дізнаються частіше за все від родичів, друзів і знайомих. Безпосередні зустрічі та спілкування з працівниками, що надають соціальні послуги в сфері

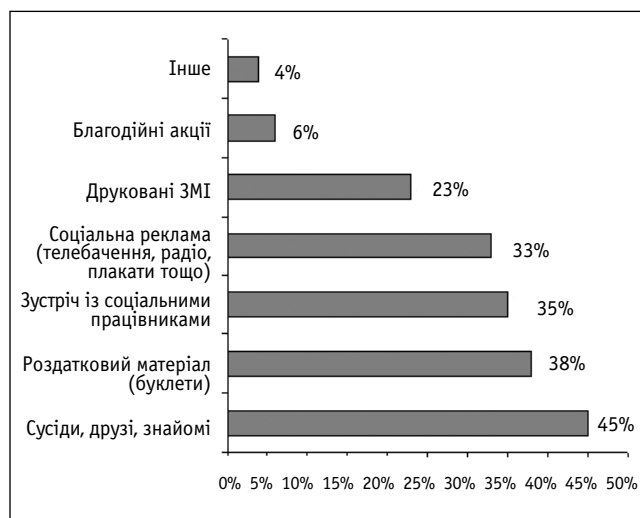
Таблиця 2

Задовolenість системою соціального страхування залежно від отримання соціальної допомоги

Вид соціального страхування	Оцінка задоволеності (%)									
	1		2		3		4		5	
	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні
Пенсійне страхування	16	16	24	33	30	36	23	12	3	2
Медичне страхування	24	24	34	36	29	27	8	10	0	1
Страхування від безробіття	23	19	31	38	31	31	7	8	2	2
Страхування у випадку тимчасової непрацездатності	16	17	31	32	32	32	10	13	4	2
Страхування у випадку вагітності і пологів	14	9	19	23	28	33	22	24	10	7
Страхування у випадку здійснення догляду за дитиною	17	13	18	25	30	33	20	18	8	7
Страхування від нещасного випадку на виробництві	15	11	24	26	31	38	17	18	6	3

соціального страхування, а також соціальна реклама є одними із найдієвіших методів інформування (див. рисунок).

Слід особливо наголосити на низькому рівні поінформованості потенційних клієнтів щодо можливості отримати соціальні послуги у сфері соціального страхування в недержавних фондах соціального страхування.

Джерела інформації про діяльність установ соціального страхування

Здається, що вони не приділяють достатньої уваги інформаційному компоненту власної діяльності, що не дає змоги розширити коло клієнтів. Необхідно звернути увагу на незначну кількість масштабних кампаній щодо інформування населення про можливості установ і організацій різних форм власності в наданні соціальних послуг у сфері соціального страхування. На наш погляд, насамперед органи державної влади мають займатися організуванням інформаційних кампаній з роз'яснення порядку отримання соціальних послуг у сфері соціального страхування (особливо в системі пенсійного страхування).

Актуальною залишається проблема належної організації надання соціальних послуг у сфері соціального страхування. Іноді за реальної нагоди отримати ту чи іншу послугу клієнт стикається зі складними процедурами, формалізмом, корупцією. На якість надання соціальних послуг

істотно впливає і людський чинник. У клієнтів з'являється відчуття розчарування й недовіри до системи надання соціальних послуг, знижується активність людей щодо реалізації права на послуги і, як наслідок, посилення напруженості у відносинах між державою і громадянами.

Так, за даними опитування, основними причинами незадоволеності респондентів діяльністю установ соціального страхування, до яких вони зверталися, були такі: невиконання працівниками організацій своїх посадових обов'язків; неуважне, байдуже ставлення до проблем клієнтів, грубість та неввічливість працівників соцстанов; незручне територіальне розміщення організації; незручний графік роботи організації; недотримання співробітниками графіка прийому відвідувачів, запізнення; ускладнена процедура оформлення допомоги; недостатній розмір допомоги, що надається.

Негативні аспекти взаємодії з системою та її представниками, перш за все – соціальними працівниками і державними службовцями, пов'язані з неефективними бюрократичними процедурами, які регламентують надання соціальних послуг.

Отже, проведене дослідження (з'ясування ставлення до системи соціального страхування) дозволяє визначити шляхи і напрями розвитку та функціонування соціального страхування в Україні.

На сьогодні у сфері соціального страхування в контексті системи соціального захисту населення існує низка проблем як законодавчого, так і організаційного характеру, які потребують вирішення: відсутність єдиних принципів визначення критеріїв необхідності надання соціальних пільг та недостатня узгодженість соціальних виплат з іншими державними витратами; дублювання окремих соціальних виплат; відсутність чіткої спрямованості соціальних виплат на допомогу сім'ям із низьким рівнем доходів; відсутність механізмів регулювання бюджетів соціальних фондів; нечітке розмежування складу правопорушень і строків притягнення до відповідальності за всіма видами фінансової відповідальності системи соціального страхування, недостатньо визначений механізм обраховування штрафних санкцій; відсутність прямих підстав для притягнення до

Напрями і перспективи розвитку соціального страхування

Види соціального страхування	Напрями розвитку сфер соціального страхування з урахуванням інтересів соціальних партнерів		
	інтереси держави	інтереси роботодавців	інтереси профспілок (працівників)
Страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	Збільшення вимог до охорони праці, атестації робочих місць	Профілактичні заходи (навчання персоналу, роз'яснення), перехід на нові, безпечніші технології виробництва, використання екологічно чистої сировини та енергоносіїв	Покращення умов праці, зменшення термінів перебування зміни на небезпечному виробництві, збільшення відшкодувань у разі страхового випадку
Страхування на випадок безробіття	Створення нових робочих місць, працевлаштування соціально незахищених верств населення	Оперативність при підборі персоналу, підвищення його кваліфікації	Збільшення термінів і розмірів виплати з безробіття, швидкий пошук нових вакансій, якісна перекваліфікація
Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	Покращення демографічної ситуації	Збільшення продуктивності праці	Своєчасне відшкодування лікарняного листка
Пенсійне страхування	Збільшення межі пенсійного віку, впровадження трирівневої системи страхування	Зменшення навантаження на ФОП	Відповідність пенсії розміру заробітної плати працівника
Медичне страхування	Покращення здоров'я нації, розвиток медичної інфраструктури	Покращення ефективності використання робочого часу	Своєчасне та професійне медичне обслуговування

адміністративної відповідальності; невирішеність питання узгодженого формування бюджетних видатків та видатків державних соціальних фондів на соціальні виплати на основі використання державних мінімальних соціальних стандартів; відсутня диференціація тарифів страхових внесків у відповідності до величини витрат з кожного виду соціального страхування залежно від соціальних та професійних ризиків; відсутність Державного реєстру соціального страхування для призначення страхових виплат, а також неузгодження національного законодавства у сфері соціального страхування із законодавством Європейського Союзу.

Одним із важливих напрямів подальшого розвитку системи соціального страхування в Україні є врахування інтересів усіх соціальних партнерів – держави, роботодавців та профспілок (працівників) (табл. 3). Це, у свою чергу, забезпечить злагоджену роботу фондів соціального страхування, зменшення тіньового сектору заробітної плати і як наслідок – збільшення розміру виплат при настанні страхових випадків.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Узагальнивши результати дослідження, окреслимо подальші кроки реформування системи соціального страхування України: удосконалення відповідного законодавства; забезпечення додаткових надходжень страхових коштів за рахунок розширення бази сплати страхових внесків, виведення заробітної плати з тіньового сектору економіки; забезпечення повної прозорості фінансових потоків для суб'єктів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; ефективна взаємодія державних і недержавних форм соціального страхування; впровадження єдиного соціального внеску; покращення

інформаційно-роз'яснювальної роботи фондів соціального страхування з населенням.

Стан соціальної сфери є основним індикатором розвитку країни загалом та суспільного добробуту зокрема. На нашу думку, Україна як соціальна держава має створити відповідні умови для підвищення добробуту суспільства на рівні сучасних стандартів, задоволення його культурних потреб, гарантування особистої безпеки кожного громадянина та досягнення соціальної справедливості в процесі реалізації соціально-економічної політики.

Список використаних джерел

1. Вигдорчик Н.А. Социальное страхование в общедоступном изложении / Н.А. Вигдорчик – М. : Академия, 1997. – 191 с.
2. Загородній А. Проблеми та шляхи вдосконалення пенсійної системи України / А. Загородній // Фінанси України. – 2010. – № 6. – С. 15–24.
3. Закон України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 14.01.1998 №1608-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – С. 121.
4. Кичко І.І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту / І.І. Кичко // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 148–153.
5. Купрій О. Соціальне страхування на випадок безробіття в Україні: історія становлення, досягнення, проблеми та перспективи / О. Купрій // Україна: аспекти праці. – 2003. – №7. – С. 42–47.
6. Плиса В.Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: навч. посібник / В.Й. Плиса. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 160 с.

Стаття надійшла 04.10.2013